

*Abbasov Sərvər Alıcan oğlu,
iqtisad elmləri doktoru, professor,
Bakı Dövlət Universiteti,
Ünvan: akad. Z. Xəlilov küç. 23, AZ 1148, Bakı, Azərbaycan,
E-mail: server.abbasov@gmail.com
© Abbasov S.A., 2020*

UOT – 658.151

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYAT ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - maliyyə risklərinin idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji və praktiki məsələlərini tədqiq edib öyrənilməsi və maliyyə risklərinin səviyyəsinə təsir edən amillərin kompleks təhlili əsasında maliyyə risk-menecmentinin tsiklinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqatda aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- maliyyə risklərinin idarə edilməsinin təşkilinə konseptual nəzəri yanaşmaları tədqiq etmək;
- risklərin eyniləşdirilməsi metodlarının araşdırılması;
- maliyyə risklərinin neytrallaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaq;
- maliyyə risklərinin effektiv idarəetmə sistemini işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın metodologiyası - Tədqiqat prosesində sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə və müqayisə, təhlil və sintez, qruplaşdırma, risklərin nominal və son hədd kəmiyyətlərinin müəyyən edilməsi metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın təbiiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işlənib hazırlanmış müddəalar, tövsiyələr və nəticələr ölkənin sosial-iqtisadi və regional inkişafının formalaşdırılması zamanı maliyyə risklərinin minimumlaşdırılmasının praktiki aləti kimi idarəetmə orqanları, eləcə də bazar strukturlarının müəssisələri tərəfindən istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri - maliyyə risklərinin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi.

- maliyyə risklərinin açıqlanmasına müasir yanaşmalar ümumiləşdirilmiş, maliyyə risklərinin idarə edilməsi sisteminin elementləri aşkara çıxarılmışdır;
- risk şəraitində idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması metodlarının nəzəri-metodoloji aspektləri müəyyənəndirilmişdir;
- maliyyə risklərinin ayrı-ayrı növlərinin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi metodlarının effektivliyi tədqiq edilmiş və əsaslandırılmışdır;
- maliyyə risklərinin neytrallaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır;
- maliyyə risklərinin effektiv idarəetmə sistemi işlənib hazırlanmışdır.

Açar sözlər: maliyyə riski, diversifikasiya, limitləmə, riskin sığortalanması, riskdən qaçmaq, riskə nəzarətin təşkili.

GİRİŞ

Müasir qloballaşan dünyada sahibkarlıq fəaliyyətini və bütövlükdə iqtisadiyyatı risksiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Adam Smit ilk dəfə olaraq sahibkar gəlirinin tərkibində sahibkarlıq fəaliyyətilə bağlı mümkün riskin ödənilməsi şəklində “riskə görə haqqı” yaratmışdır. Sahibkar qoyduğu maliyyə və material vəsaitləri, öz vaxtı, əməyi və işgüzar reputasiyası ilə risk edir, biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində qərarların qəbulu vəzifəsini öz üzərinə götürür ki, bu da şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərini və səmərəliliyini müəyyən edir.

Risk idarəetmə qərarlarının reallaşdırılması nəticəsində meydana çıxan, mənfi və xoşagəlməz nəticələrə doğru aparan, şirkətin qarşıya qoyduğu başlıca məqsədlərə, strateji hədəflərə çatmasına mənfi təsir göstərən qeyri-müəyyənlik səviyyəsinin adekvat əksidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif tərəflərini əks etdirən maliyyə risklərinin (valyuta, kommersiya, kredit, investisiya, vergi və s) idarə edilməsi onun indentifikasiyasından başlayır ki, bu da onların yaranmasının bütün mümkün amillərinin aşkara çıxarılması və onların iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafına təsir dərəcəsi üzrə sıralanması deməkdir. Riskin yaranması amilləri dedikdə, şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin başvermə şəraiti, yaxud iqtisadi inkişaf üçün əlverişli şəraitin dəyişilməsinə təsir edən amillər başa düşülür. Bu baxımdan maliyyə risklərinin yaranma səbəblərinin aşkara çıxarılması və effektiv idarə edilməsi ilə bağlı məsələlər xüsusi aktualıq kəsb edir və onların elmi tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Məqalədə maliyyə risklərinin mahiyyəti, əhəmiyyəti və yaranma səbəbləri açıqlanmışdır. “Risk” və “qeyri-müəyyənlik” anlayışları barədə iqtisadçı alimlərin müxtəlif elmi-nəzəri baxışları araşdırılaraq müvafiq ümumləşdirmələr edilmişdir. “Risk” və “qeyri-müəyyənlik” anlayışlarının oxşar və fərqli cəhətləri aydınlaşdırılmış və vurğulanmışdır ki, risk mümkün potensial təhlükə və mütləq reallıqdır, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin faktiki nəticələrinin əvvəlcədən planlaşdırılan səviyyədən kənarlaşma imkanı və arzuolunmaz hadisənin başvermə ehtimalıdır. Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları öyrənilmiş, risk-menecmentin şirkətin davamlı və dayanıqlı inkişafında rolu, risk şəraitində idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması və risklərin təsnifatının dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərə baxılmışdır.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin informasiya bazasının formalaşdırılması, risklərin identifikasiyası, risk dərəcəsinin qiymətləndirilməsi, risklərin azaldılması imkanlarının müəyyənləşdirilməsi, risklərə nəzarətin gücləndirilməsi və ya təkmilləşdirilməsi və s. mərhələləri üzrə görülən işlər, həyata keçirilən proseslər ətraflı şərh edilmişdir.

Maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsində stress test, risk xəritəsi və riskə məruz dəyər metodlarının tətbiqilə kommersiya banklarında baş verə biləcək risklərin təsiri altında ehtimal olunan mümkün itkilər müəyyənləşdirilmişdir.

Maliyyə risklərinin idarə olunmasında investisiya qoyuluşunun diversifikasiyası, vəsaitlərin limitləşdirilməsi və ehtiyatda saxlanılması, risklərin sığortalanması, sövdələşmələrin hecirləşdirilməsi və maliyyə resurslarına qənaətin spesifik metodlarından geniş istifadə edilmişdir. Sövdələşmələrin hecirləşdirilməsi metodundan bank, birja və kommersiya fəaliyyətində valyuta məzənnəsinin ehtimal olunan dəyişilməsinin neqativ nəticələrini azaltmaq məqsədilə istifadə edilir.

Maliyyə riski: anlayışı, mahiyyəti və yaranma səbəbləri

Sahibkarlıq fəaliyyətində risk nəinki mümkün olan potensial təhlükədir, həm də mütləq reallıqdır. “Risk” anlayışı barədə müxtəlif fikirlər söylənilir. İqtisadçılar riski təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin faktiki nəticələrinin planlaşdırılan səviyyədə kənarlaşma imkanı kimi ifadə edirlər. Riyaziyyatçıların fikrincə, risk müəyyən arzuolunmaz hadisənin başvermə ehtimalıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətində müxtəlif növ risklər mövcuddur: istehsal riski, kommersiya riski, investisiya riski və maliyyə riski.

Maliyyə riski təsərrüfat subyektinin banklar və digər maliyyə institutları ilə qarşılıqlı münasibətində baş verir və onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Maliyyə riskinin müəssisənin fəaliyyətinə təsiri iki istiqamətdə təzahür edir:

- maliyyə riski müəssisənin maliyyə əməliyyatlarının gəlirlilik səviyyəsinin formalaşmasına bilavasitə təsir göstərir, bir-birilə sıx qarşılıqlı əlaqəli vahid “gəlirlilik riski” sistemini ifadə edir;

- maliyyə riski müəssisənin müflisləşməsi üçün təhlükə yaradan əsas amildir.

İqtisadi ədəbiyyatda “risk” anlayışı barədə müxtəlif baxışlar vardır. Məsələn, bir qrup iqtisadçıların fikrincə risk əvvəlcədən nəzərdə tutulan məqsədə nail olunması ehtimalının qiymətləndirilməsi imkanına malik qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması ilə bağlı iqtisadi kateqoriyadır [1,2].

Digər qrup iqtisadçılar söyləyirlər ki, risk – bu və ya digər təbii hadisələrin və insan cəmiyyətinin fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərindən doğan itkilərin mümkün təhlükəsidir, təsadüfi əlverişsiz hadisələrin baş verməsindən ortaya çıxan mümkün itkilərdir [3,4].

Bəzi iqtisadçılar isə “risk” və “qeyri-müəyyənlik” anlayışlarını sinonim kimi işlədirlər, eyniləşdirirlər [5,6]. Bizim fikrimizcə, “risk” və “qeyri-müəyyənlik” mahiyyətcə fərqli anlayışlardır. Belə ki, risk mümkün hadisələrin ehtimal olunan qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Risk yalnız o halda əhəmiyyət kəsb edir ki, müvafiq idarəetmə qərarlarının qəbulu zəruri olur. İstehsal olunan məhsula tələbin potensial həcmi haqqında etibarlı informasiyanın olmaması investisiya layihəsinin iştirakçıları üçün müxtəlif risklərin yaranmasına gətirib çıxarır. Qeyri-müəyyənlik şəraitində təhlil metodlarının tərkibi xeyli məhdudlaşır, idarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı əsasən oyunlar nəzəriyyəsində təmsil olunan metodlardan istifadə edilir.

Maliyyə riski – idarəetmə qərarlarını qəbul edərkən onun iştirakçıları tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılan şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinin (gəlir, mənfəət

və s) əldə edilməməsi ehtimalıdır. Maliyyə risklərinə valyuta, vergi, kredit, inflyasiya, depozit, investisiya, likvidlik, maliyyə sabitliyinin pozulması və s. risklər daxildir. Bazar münasibətləri şəraitində maliyyə risklərinin effektiv idarə edilməsi şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin davamlı və dayanıqlı inkişafının çox vacib və ağır problemlərindən biridir.

Maliyyə riskləri hadisənin elə bir ehtimal olunan xarakteristikasıdır ki, bu iqtisadi mühitin qeyri-müəyyənliyi şəraitində xarici və daxili amillərin təsiri altında şirkətin planlaşdırılmış fəaliyyəti nəticəsində itkilərin meydana çıxmasına və gəlirlərin alınmamasına, yaxud əlavə xərclərin alınmasına səbəb ola bilər.

Maliyyə risklərinin yaranma səbəblərini aşağıdakı meyarlara görə qruplaşdırmaq olar:

- başvermə mənbələrinə görə: xarici və daxili amillər;
- idarəetmənin effektivliyinə təsir dərəcəsinə görə; mütərəqqi və regressiv;
- təsir müddətinə görə: müvəqqəti və daimi;
- maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə təsir dərəcəsinə görə; birinci dərəcəli, ikinci dərəcəli və cüzi.
- iqtisadi təbiətinə və fəaliyyət sferasına görə; təşkilati, sosial və texniki.

Maliyyə menecmentində innovativ idarəetmə metodlarının tətbiqinin iqtisadiyyatın davamlı inkişafına və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş hazırkı vaxtda maliyyə risklərinin yaranma səbəblərinin qabaqcadan öyrənilməsi və onların aradan qaldırılması, yaxud təsir dərəcəsinin azaldılması istiqamətində konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin mühüm şərtidir.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin konseptual əsasları

Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının işlənilib hazırlanmasına konseptual yanaşma onunla şərtlənir ki, iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı təsərrüfat subyektlərinin vahid tam kimi təşkilindən alınan sinergetik effektin həcmilə müəyyən edilir.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, maliyyə riskləri bir tərəfdən idarəetmənin obyekt kimi, digər tərəfdən isə iqtisadi sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bundan başqa, maliyyə risklərinin parametrləri onların idarə edilməsi prosesinin həyata keçirilməsi zamanı özü-özlüyündə məqsədli sayılır. Maliyyə risklərinin idarə edilməsi prosesi vasitəli xarakter daşıyır.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsi sistemi subyekt-obyekt yanaşması kontekstində bir tərəfdən, ümumi menecmentin bir hissəsini əhatə edir, digər tərəfdən isə müəyyən hallarda daha yüksək səviyyədə yerləşir. Əgər iqtisadi subyekt risk vəziyyətində yerləşirsə və onun idarə olunması üzrə qərar qəbul edilirsə, onda riskli vəziyyət müxtəlif nəticələrə gətirib çıxarır ki, bu da həm müsbət (mənfəət), həm də mənfi (zərər) kimi qiymətləndirilə bilər.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsi zamanı idarəetmə qərarlarının qəbulu ənənəvi xarakter daşıyır. Belə ki, idarəetmə subyekt riskin arzuolunan parametrləri haqqında etibarlı informasiya alır və onun əsasında maliyyə meneceri obyektin maliyyə risklərinin xarakterik cəhətlərinin dəyişməsinə təsir edən tədbirlər hazırlayır. Bu dəyişiklik idarəetmə subyekt tərə-

Audit 3 (2020), Cild 29, səh. 27-37.
Audit 3 (2020), Vol. 29, pp. 27-37.

findən nəzərdə tutulan trayektoriya üzrə idarəetmə obyektinin, yəni maliyyə risklərinin hərəkətini ifadə edir. Eyni zamanda menecmentin planlaşdırma, təşkil, motivasiya və nəzarət kimi əsas funksiyaları reallaşdırılır.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsi konsepsiyası üç əsas şərti özündə birləşdirir [7, s.197-198]:

- risk şəraitində təsərrüfat subyektinin maliyyə fəaliyyətinin mühüm nəticələrinin aşkara çıxarılması;
- təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin neqativ nəticələrinə reaksiya vermək bacarığı;
- maliyyə qərarlarının ehtimal olunan neqativ nəticələrini ləğv etmək, yaxud azaltmaq gücündə olan metodların, yəni maliyyə risklərinin azaldılması metodlarının işlənib hazırlanması.

Risk – menecmentin nəzəriyyə və praktikasında üç əsas istiqamət göstərilir [8]:

1. Risklərin qarşısının alınması və profilaktikasına yönəldilmiş tədbirlər sistemi;
2. Təsərrüfat subyektinin qarşılaşdığı risklərin mənfi nəticələrinin minimuma endirilməsi;
3. Risk şəraitində mümkün qədər əlavə gəlirlərin və kommersiya üstünlüklərinin əldə edilməsi.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin əsas məqsədi şirkətin davamlı və dayanıqlı inkişafı prosesində onun maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək və bazar dəyərinin azalmasının qarşısını almaqdan ibarətdir. Bu məqsədə çatmaqdan ötrü aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilməlidir:

- şirkətin maliyyə təhlükəsizliyini təhlükə altına alan yüksək riskli fəaliyyət sahələrinin müəyyən edilməsi;
- risk hadisələrinin başvermə ehtimalının və bununla əlaqəli mümkün maliyyə itkilərinin hər tərəfli qiymətləndirilməsi;
- maliyyə əməliyyatlarından alınacaq gəlirə nisbətə maliyyə risklərinin səviyyəsinin aşağı salınmasının təmin edilməsi;
- risk hadisələrinin başvermə anında yaranan mümkün maliyyə itkilərinin azaldılmasının təmin edilməsi.

Risk – menecmenti bank risklərinə rəğmən metodoloji, analitik, tənzimləyici və nəzəri funksiyaların maliyyə risklərinin idarə edilməsi mərhələləri üzrə reallaşdırır. Maliyyə risklərinin idarə edilməsi prosesinin mərhələləri aşağıdakılardır: informasiya bazasının formalaşdırılması; risklərin idenfikasiyası; risk dərəcəsinin qiymətləndirilməsi; risk dərəcəsi səviyyəsinin aşağı salınması imkanlarının qiymətləndirilməsi; riskli qərarların qəbul edilməsi meyarlarının seçilməsi; riskli qərarların qəbulu; risklərdən doğan mümkün neqativ nəticələrin neytrallaşdırılması metodlarının seçilməsi və tətbiqi; risklərə nəzarət; monitoring.

Maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi

Riskin səviyyəsinin müəyyən edilməsi risk-menecmentin ən vacib problemlərindən biridir. Obyektiv meyarlara və üsullara istinad etməklə riskin səviyyəsini müəyyən etmədən risklə bağlı effektiv idarə etmə qərarlarının qəbulu qeyri-mümkündür. İqtisadi ədəbiyyatda riskin

səviyyəsi və məzmunu müxtəlif meyarlara görə fərqləndirilir. Məsələn, “yolverilən risk”, “böhranlı risk” və “fəlakətli risk” anlayışları arasındakı hədudları vahid bir meyarla müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Belə ki, yolverilən (dözülməsi mümkün olan) riskə şirkətin mənfəətinin tamamilə, yaxud qismən itirilməsi təhlükəsi; böhranlı riskə mənfəətin və əməliyyatlar üzrə pul vəsaitlərinin itirilməsi; fəlakətli riskə şirkətin iflası uğraması, yaxud əmlakının tamamilə itirilməsi meyarı əsas götürülür.

Maliyyə riskinin qiymətləndirilməsi probleminin məzmunu və mahiyyəti müxtəlif təsərrüfat subyektlərində fərqli olur, yəni bir müəssisədə iflası uğrama və plan tapşırıqlarının kəsirlə yerinə yetirilməsi, digər müəssisədə isə satış və kədr məsələsilə bağlı ola bilər. Ona görə də əvvəlcə problemin yaranma səbəbləri aşkara çıxarılmalı və vaxtında həll edilməlidir. Bu məqsədlə riskin təhlili aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılmalıdır:

- riskin ölçülməsi;
- riski əmələ gətirən amillərin aşkara çıxarılması;
- riskin qiymətləndirilməsi;
- risk barədə qərarın qəbul edilməsi.

Maliyyə əməliyyatlarında müxtəlif kateqoriyalı risklər baş verir. Həmin risklərin qiymətləndirilməsində riskə məruz dəyər, stress test və risk xəritəsi metodlarından istifadə edilir. Riskin qiymətləndirilməsi metodlarının tətbiqi kommersiya bankının məruz qalacağı risklərin təsiri nəticəsində yarana biləcək mümkün itkilərin həcmi müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Kommersiya banklarında risklərin idarə edilməsində aşağıdakı metodlardan istifadə edilir:

- proseslərin optimallaşdırılması – müxtəlif proseslərdə baş verən vaxt, pul, motivasiya və digər itkilərin azaldılması üçün istifadə edilir;
- nəzarətin güclənməsi və ya təkmilləşdirilməsi. Bu metod riskli sahələrdə nəzarətin gücləndirilməsi və yeni nəzarət mexanizmlərinin tətbiqilə riskin azaldılmasını nəzərdə tutur;
- limitlərin tətbiqi – bankda hər bir əməliyyat və səlahiyyətlər üzrə limitlərin qoyulması və onların müəyyən səviyyədə saxlanılması üçün tətbiq olunur;
- sığortalanma – bir sıra əməliyyatlara məxsus risklərin sığorta vasitəsilə minimuma endirilməsidir.

Bazar riski, portfel riski, faiz riski və valyuta riski riskə məruz dəyər (RMD) göstəricisi vasitəsilə qiymətləndirilir. RMD göstəricisinin hesablanmasında üç əsas metoddan istifadə edilir:

1. Analitik metod risk amilləri ehtimalların normal bölünməsi fərziyyəsindən əmələ gəlib və RMD göstəricisinin hesablanmasında normal bölünmənin qiymətləndirilməsini tələb edir. Statistik təhlilə əsaslanan belə bir qiymətləndirmədən sonra RMD göstəricisi əldə olunmuş standart kənarlaşmaların seçilmiş konfidensialıq dərəcəsi əmsalına vurmaqla hesablanır.
2. Tarixi Modelləşdirmə Metodu (Historical simulation) Monte Carlo simulasıyası metodunun sadələşdirilmiş bir formasıdır. Burada tarixi məlumatlardan ssenarilər yaradılır və risk amillərindəki tarixi dəyişmələrdən istifadə edərək portfel dəyərləndirilir və buna müvafiq

Audit 3 (2020), Cild 29, səh. 27-37.
Audit 3 (2020), Vol. 29, pp. 27-37.

olaraq portfelin mənfəəti və zərəri hesablanır. Bir sözlə, Tarixi Modelləşdirmə Metodunda RMD göstəricisinin hesablanması qiymət dəyişmələrindən əmələgələn mənfəət və zərərin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır.

3. Monte Karlo Simulyasiya (Monte Carlo Simulation) Metodu təsadüfi kəmiyyətin modelləşdirilməsini və onların xarakterik bölgüsünün hesablanmasını müəyyən edir. Burada təsadüfi ssenarilər yaradılır və risk amillərindəki süni dəyişmələrdən istifadə edərək portfel dəyərləndirilir. Risk amillərinin belə süni modelləşdirilməsi risk ehtimallarının istənilən növ bölünməsinə seçməyə və RMD göstəricisinin daha dəqiq hesablanmasına imkan verir.

Son illər maliyyə riski şəraitində RMD göstəricisinin hesablanmasında ssenari təhlili, stress testi, ehtimallar ağacı və digər metodlardan da istifadə olunur.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Maliyyə risklərinin idarə edilməsi sistemində onların neytrallaşdırılmasının daxili mexanizmləri böyük rol oynayır. Maliyyə risklərinin neytrallaşdırılmasının daxili mexanizmləri müəssisə çərçivəsində seçilən neqativ nəticələrin minimumlaşdırılması üzrə metodlar sistemindən ibarətdir. Müasir dövrdə neytrallaşdırmanın daxili mexanizmləri maliyyə risklərinin əksəriyyətini əhatə edir. Bu baxımdan maliyyə risklərinin tənzimlənməsi məsələsi nəzəri-metodoloji və praktiki cəhətdən mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin əsas məqsədi onların əlverişli səviyyəyə qədər azaldılması istiqamətində tədbirlər hazırlamaq və həyata keçirməkdən ibarətdir. İqtisadi ədəbiyyatda maliyyə riskinin azaldılması metodlarına investisiya qoyuluşunun diversifikasiyası, vəsaitlərin limitləşdirilməsi və ehtiyatda saxlanması, risklərin sığortalanması, sövdələşmələrin həcirləşdirilməsi, eləcə də maliyyə resurslarının azaldılmasının spesifik metodları aiddir. Ssudaların verilməsinin limitləşdirilməsi, girov və ya kredit zəmanəti bank risklərinin azaldılmasının spesifik forması kimi çıxış edirlər.

Diversifikasiya investisiya və ya kredit vəsaitləri formasında kapitalın iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yatırılması prosesini ifadə edir. Bu proses kapital riskini aşağı salır və çoxşaxəli iqtisadi inkişafa şərait yaradır, eləcə də riskin bir hissəsindən yayınmağa imkan verir.

Limitləşdirmə - risk dərəcəsinin azalmasına kömək edən aşağı və yuxarı hədd məhdudiyyətlərinin qoyulmasıdır. Limitləşdirmə metodu müddətə, struktura və səmərənin səviyyəsinə görə fərqləndirilir. Bazar riski limitləri mütəmadi olaraq təhlil edilməli, illik büdcə və planlaşdırma prosesinə bağlı olmalı, eləcə də risklə ölçülən fəaliyyəti və strateji qərarları nəzərə almalıdır.

Kredit limitləri qarşı tərəf, yaxud müştəri üçün müəyyən edilməli, təsərrüfat subyektləri yeni kredit öhdəlikləri qəbul etməzdən əvvəl kredit limitlərinin mövcudluğunu yoxlamalıdır.

Vəsaitlərin ehtiyatda saxlanması sığortaya alternativ kimi nəzərdən keçirilə bilər, çünki həmin vəsaitlərin müəssisənin ziyanının ödənilməsinə yönəldilməsi öz-özünü sığortalanma adlandırılır. İstehsal-ticarət fəaliyyətində ehtimal olunan itkiləri əvəzləyə biləcək fondların sa-

hibkar tərəfindən yaradılması özünüsığortalamanın əsasını təşkil edir. Özünüsığortalamanın əsas vəzifəsi maliyyə-kommersiya fəaliyyəti zamanı yaranmış çətinliklərin operativ şəkildə aradan qaldırılmasından ibarətdir.

Risqlərin sığortalınması əslində müəyyən haqqa görə risklərin digər təsərrüfat subyektinə ötürülməsidir. Risklərin sığortalınması sistemində əsasən əmlak sığortası və məsuliyyət sığortasından istifadə edilir. Sığortalınma prosesində maliyyə risklərinin bütün növləri üzrə sığorta müdafiəsi təmin edilir. Bu zaman sığortaçıları tərəfindən maliyyə risklərinin neqativ nəticələrinin ödəmə həcmi məhdudlaşdırılmır, yəni o, sığorta obyektinin real dəyəri, sığortanın məbləği və ödənilə bilən sığorta müqafatının ölçüsü ilə müəyyən edilir.

Sövdələşmələrin həcirlənməsi gələcəkdə valyuta məzənnəsində ehtimal olunan dəyişikliklərin neqativ nəticələrini azaltmaq məqsədilə müddətli müqavilələrin başlanması sistemidir. Hecirləmə (heaging – qorumaq) əməliyyatı bank, birja və kommersiya praktikasında valyuta risklərinin sığortalınmasının müxtəlif metodlarını müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilir. Hecirləmə əməliyyatı alıcı və satıcı tərəfindən öz bizneslərini, yaxud ödəniş vasitələrini bazarda qiymət (məzənnə) dəyişməsi nəticəsində yaranmış maliyyə itkisindən sığortalamaq (qorumaq) məqsədilə aparılan forvard əməliyyatdır. Maliyyə risklərinin idarə olunmasında istifadə edilən effektiv metodlardan biri kompensasiya metodudur. Yüksək əməltutumlu kompensasiya metodu aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur [9,s.57]:

- şirkətin fəaliyyətinin strateji planlaşdırılması;
- müqavilədə cərimə sanksiyaları sisteminin əks etdirilməsi hesabına mümkün maliyyə itkilərinin kompensasiyasının təmin edilməsi;
- şirkətin dövrüyyə vəsaitlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi;
- maliyyə bazarları haqqında əlavə informasiyanın toplanması və təhlili;
- xarici mühitin dəyişilməsi meyillərinin və maliyyə bazarı konyukturunun proqnozlaşdırılması.

Maliyyə risklərinin azaldılması maksimum çeviklik və məqsədyönlü fəaliyyət tələb edir. Bu zaman vacib məsələ tərəflər arasında bölüşdürülməsi və riskdən əmələgələn itkilərin müəyyən edilməsidir. Maliyyə risklərinin idarə olunması prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi onların tənzimlənməsidir. Risklərin tənzimlənməsi aşağıdakı ardıcıl mərhələlər üzrə həyata keçirilir: riskin qəbul edilməsi, riskin minimumlaşdırılması, riskin ötürülməsi (bölüşdürülməsi), riskdən qaçmaq.

Y E K U N

1. Maliyyə riski xarici və daxili mühit amillərinin təsiri altında şirkətin əvvəlcədən planlaşdırılan fəaliyyətinin nəticəsində gözlənilən gəlirin (mənfəətin) alınmaması, yaxud əlavə gəlirin alınması, itkilərin meydana çıxması ehtimalıdır. Maliyyə risklərinə investisiya riski, inflyasiya riski, kredit riski, vergi riski, valyuta riski, depozit riski və s. daxildir.

2. Maliyyə risklərinin idarə edilməsi aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılmalıdır: informasi-

Audit 3 (2020), Cild 29, səh. 27-37.
Audit 3 (2020), Vol. 29, pp. 27-37.

ya bazasının formalaşdırılması; risklərin idenfikasiyası; risk dərəcəsinin qiymətləndirilməsi; risklərin azaldılması imkanlarının müəyyənləşdirilməsi; risklərdən doğan mümkün neqativ nəticələrin reallaşdırılması metodlarının seçilməsi; risklərə nəzarətin təşkili və monitorinqi.

3. Maliyyə risklərinin idarə edilməsində investisiya qoyuluşunun diversifikasiyası, vəsaitlərin limitləşdirilməsi, vəsaitlərin ehtiyatda saxlanılması (özünüsığortalama), risklərin sığortalanması, sövdələşmələrin həcirləşdirilməsi və maliyyə resurslarının azaldılmasının spesifik metodlarından istifadə olunur.

4. Bazar riski, portfel riski, faiz riski və valyuta riski, riskə məruz dəyər (RMD) göstəricisinin vasitəsilə qiymətləndirilir. RMD göstəricisinin hesablanmasında üç əsas metoddan istifadə olunur; analitik metod, tarixi modelləşdirmə metodu və monte karlo simulyasiya metodu.

5. Maliyyə risklərinin idarə edilməsinin riski seyrəltmək, riskdən qaçmaq, riski ləğv etmək və riski kompensasiya etmək kimi üsullarının tətbiqi vasitəsilə risklərdən doğan mümkün neqativ nəticələri aradan qaldırmaq üçün sistemli tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi vacibdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия: Проблемы, концепции и методы. Москва, финансы, 1997.
2. Лютый И.А., Кулиев Р.А. Инвестиционная деятельность. Баку, 2009. – 400 с.
3. Шарп У., Александр Г., Бейман Дж. Инвестиции. Пер. с англ., ИНФРА-М., 2003. – 1028 с.
4. Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С. Финансы предприятий. Москва, ИНФРА – М., 1999. – 343 с.
5. Абчук В.А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге. Спб. Изд-во Михайлова В.А. Москва, 2006. – 480 с.
6. Волков И.М., Грачева М.В. Проектный анализ. Москва, ИНФРА – М., 2004. – 495 с.
7. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками. Учебный курс. Киев, Ника – центр, 2006. – 503 с.
8. Фомичев А.Н. Риск – менеджмент: Учебник, Москва, Издательско – торговая – корпорация «Дашков и К», 2008. – 376 с.
9. Максимов М.М., Игнатьева А.В. и др. Менеджмент: Учебник. Москва, Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 427 с.

*Аббасов Сарвар Алыджан оглы,
доктор экономических наук, профессор,
Бакинский Государственный Университет
Адрес: ул. акад. З. Халилова 23, AZ 1148, Баку, Азербайджан
E-mail: server.abbasov@gmail.com
© Аббасов С.А., 2020*

ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования- состоит в изучении теоретических, методологических и практических вопросов управления финансовыми рисками и разработке научно-обоснованных предложений и рекомендаций по совершенствованию цикла управления финансовыми рисками на основе комплексного анализа факторов, влияющих на уровень финансовых рисков. Для достижения этой цели в исследовании были поставлены и решены следующие задачи:

- изучить концептуальные теоретические подходы к организации управления финансовыми рисками;
- исследование методов идентификации рисков;
- разработать предложения и рекомендации по совершенствованию механизма нейтрализации финансовых рисков;
- разработать эффективную систему управления финансовыми рисками.

Методология исследования - в процессе исследования использовался системный подход, обобщение и сравнение, анализ и синтез, группировка, определение номинальных и конечных рисков.

Практическая значимость исследования - заключается в том, что разработанные положения, рекомендации и результаты могут быть использованы органами управления, а также предприятиями рыночных структур как практический инструмент минимизации финансовых рисков при формировании социально-экономического и регионального развития страны.

Результаты исследования - разработка обоснованных предложений и рекомендаций по совершенствованию механизма управления финансовыми рисками.

Оригинальность и научная новизна исследования:

- обобщены современные подходы к раскрытию финансовых рисков, выявлены элементы системы управления финансовыми рисками;
- определены теоретические и методологические аспекты методов обоснования управленческих решений в условиях риска;
- изучена и обоснована эффективность методов оценки и управления различными видами финансовых рисков;
- разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию механизмов нейтрализации финансовых рисков;
- разработана эффективная система управления финансовыми рисками.

Ключевые слова: финансовый риск, диверсификация, ограничение, страхование рисков, избежание рисков, организация контроля рисков.

Sarvar Alijan Abbasov,
D.Sc. (Econ.), Professor,
Baku State University,
Address: 23, Z. Khalilov str., AZ 1148, Baku, Azerbaijan
E-mail: server.abbasov@gmail.com
© S.A. Abbasov, 2020

ISSUES OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT IN THE DIGITAL ECONOMY

ABSTRACT

The purpose of the research - is to study the theoretical, methodological and practical issues of financial risk management and develop scientifically sound proposals and recommendations to improve the financial risk management cycle based on a comprehensive analysis of factors affecting the level of financial risks. To achieve this goal, the following tasks were set and solved in the study:

- to study conceptual theoretical approaches to the organization of financial risk management;
- research of risk identification methods;
- to develop proposals and recommendations on improving the mechanism of neutralization of financial risks;
- to develop an effective financial risk management system.

The methodology of the research - the research process used a systematic approach, generalization and comparison, analysis and synthesis, grouping, determination of nominal and final risks.

The practical importance of the research - is that the developed provisions, recommendations and results can be used by governing bodies, as well as enterprises of market structures as a practical tool for minimizing financial risks in shaping the socio-economic and regional development of the country.

The results of the research - development of substantiated proposals and recommendations for improving the financial risk management mechanism.

The originality and scientific novelty of the research:

- modern approaches to financial risk disclosure are generalized, elements of financial risk management system are revealed;
- theoretical and methodological aspects of methods of substantiation of management decisions in risk conditions are defined;
- the effectiveness of methods for assessing and managing different types of financial risks has been studied and substantiated;
- proposals and recommendations on improving the mechanisms of neutralization of financial risks have been developed;
- An effective financial risk management system has been developed.

Keywords: financial risk, diversification, limitation, risk insurance, risk avoidance, risk control organization.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
04.08.2020
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
12.08.2020
Çapa qəbul olunmuşdur: 20.08.2020

Дата поступления статьи в
редакцию: 04.08.2020
Отправлено на повторную
обработку: 12.08.2020
Принято к печати: 20.08.2020

The date of the admission of the article
to the editorial office: 04.08.2020
Send for reprocessing: 12.08.2020
Accepted for publication: 20.08.2020